

Kapitola 17

Náhlá a pomalá změna hamiltoniánu

Přehled teorie

V této kapitole se pro jednoduchost omezíme na hamiltoniány s prostým čistě bodovým spektrem. Budeme uvažovat změnu hamiltoniánu z $\hat{H}_0$ na $\hat{H}_1$, kterou obecně nelze považovat za malou. Hamiltonián $\hat{H}_0$ má vlastní vektory $|\psi_n\rangle$ a vlastní čísla E_n , tj.

$$\hat{H}_0|\psi_n\rangle = E_n|\psi_n\rangle, \quad \langle\psi_n|\psi_m\rangle = \delta_{mn}, \quad \sum_n |\psi_n\rangle\langle\psi_n| = \hat{I}. \quad (17.1)$$

Vlastní čísla a vlastní vektory $\hat{H}_1$ označíme jako $|\phi_n\rangle$ a $\mathcal{E}_n$, tj. platí

$$\hat{H}_1|\phi_n\rangle = \mathcal{E}_n|\phi_n\rangle, \quad \langle\phi_n|\phi_m\rangle = \delta_{mn}, \quad \sum_n |\phi_n\rangle\langle\phi_n| = \hat{I}. \quad (17.2)$$

Bude nás zajímat, jak se změní stav systému, který je na počátku v nějakém vlastním stavu $\hat{H}_0$. Zaměříme se na dva limitní případy rychlosti změny - buď bude probíhat velmi pomalu, nebo okamžitě. Při velmi pomalé (adiabatické) změně bude stav částice neustále vlastním vektorem okamžitého hamiltoniánu. Na konci tak bude ve vlastním stavu hamiltoniánu $\hat{H}_1$, časovým vývojem pouze získá nějakou fázi. Při náhlé změně se stav částice nestihne změnit a můžeme ji nalézt v různých vlastních stavech nového hamiltoniánu.

Adiabatická změna

Uvažujme hamiltonián $\hat{H}(g)$ závislý na parametru g (může jich být i více) a označíme $|\psi_n(g)\rangle$ jeho vlastní vektory

$$\hat{H}(g)|\psi_n(g)\rangle = E_n(g)|\psi_n(g)\rangle, \quad \langle\psi_n(g)|\psi_m(g)\rangle = \delta_{nm}. \quad (17.3)$$

Předpokládáme, že vlastní čísla $E_n(g)$ jsou všechna různá a nekříží se. Parametr g budeme měnit s časem $g(t)$ tak, že pro $t = 0$ je

$$\hat{H}(g(0)) = \hat{H}_0,$$

a pro $t = T$ platí

$$\hat{H}(g(T)) = \hat{H}_1.$$

Pro vlastní vektory a vlastní čísla platí

$$\begin{aligned} |\psi_n(g(0))\rangle &= |\psi_n\rangle, & E_n(g(0)) &= E_n, \\ |\psi_n(g(T))\rangle &= |\phi_n\rangle, & E_n(g(T)) &= \mathcal{E}_n. \end{aligned}$$

Označíme jako $\mathcal{G}$ křivku $\{g(t)|t \in \langle 0, T \rangle\}$.

Chceme vyřešit Schrödingerovu rovnici

$$\hat{H}(g(t))|\psi(t)\rangle = i\hbar \frac{d}{dt}|\psi(t)\rangle, \quad (17.4)$$

s časově závislým hamiltoniánem $\hat{H}(g(t))$. Budeme hledat řešení ve tvaru

$$|\psi(t)\rangle = \sum_n c_n(t) e^{i\theta_n(t)} |\psi_n(g(t))\rangle, \quad (17.5)$$

kde $\theta_n(t)$ je tzv. dynamická fáze

$$\theta_n(t) = -\frac{1}{\hbar} \int_0^t E_n(g(t')) dt'. \quad (17.6)$$

Pokud se hamiltonián $\hat{H}(g(t))$ s časem nemění (tj. $g(t) = g(0)$), pak

$$E_n(g(t)) = E_n(g(0)) = E_n, \quad |\psi_n(g(t))\rangle = |\psi_n(g(0))\rangle = |\psi_n\rangle$$

a dynamická fáze je

$$\theta_n(t) = -\frac{E_n}{\hbar} t.$$

V takovém případě dosazením (17.5) do Schrödingerovy rovnice (17.4) dostaneme

$$\sum_n c_n(t) e^{-i\frac{E_n}{\hbar}t} E_n |\psi_n\rangle = i\hbar \sum_n \left(\dot{c}_n(t) - i\frac{E_n}{\hbar} c_n(t) \right) e^{-i\frac{E_n}{\hbar}t} |\psi_n\rangle,$$

z čehož plyne

$$\forall n \quad \dot{c}_n(t) = 0 \quad \implies \quad c_n(t) = c_n(0).$$

Tím dostaneme obvyklé řešení Schrödingerovy rovnice pro časově nezávislý hamiltonián

$$|\psi(t)\rangle = \sum_n c_n(0) e^{-i\frac{E_n}{\hbar}t} |\psi_n\rangle,$$

kde $c_n(0)$ je počáteční podmínka v čase $t = 0$.

Předpokládejme nyní $\dot{g} \neq 0$ (pro lepší přehlednost výrazů teď nebudeme vypisovat závislost na čase). Dosazením (17.5) do (17.4) dostaneme diferenciální rovnici

$$\sum_n c_n e^{i\theta_n} E_n(g) |\psi_n(g)\rangle = i\hbar \sum_n \left(\dot{c}_n |\psi_n(g)\rangle + c_n \dot{g} \left| \frac{d}{dg} \psi_n(g) \right\rangle + i c_n \dot{\theta}_n |\psi_n(g)\rangle \right) e^{i\theta_n}. \quad (17.7)$$

Pro dynamickou fázi z definice (17.6) plyne

$$\dot{\theta}_n = -\frac{E_n(g)}{\hbar},$$

takže poslední člen na levé straně (17.7) se odečte s pravou stranou dostaneme

$$\sum_n \dot{c}_n e^{i\theta_n} |\psi_n(g)\rangle = -\dot{g} \sum_n c_n e^{i\theta_n} \left| \frac{d}{dg} \psi_n(g) \right\rangle.$$

Rovnici skalárně vynásobíme s $|\psi_m(g)\rangle$, použijeme (17.3) a nalezneme

$$\dot{c}_m = -\dot{g} c_m \langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \psi_m(g) \rangle - \dot{g} \sum_{n \neq m} c_n e^{i(\theta_n - \theta_m)} \langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \psi_n(g) \rangle. \quad (17.8)$$

První braket na pravé straně je ryze imaginární, protože

$$\frac{d}{dg} \underbrace{\langle \psi_m(g) | \psi_m(g) \rangle}_1 = \left\langle \frac{d}{dg} \psi_m(g) | \psi_m(g) \right\rangle + \langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \psi_m(g) \rangle = 2 \operatorname{Re} \langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \psi_m(g) \rangle = 0.$$

Označíme ho jako

$$\langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \psi_m(g) \rangle = i\varphi_m(g),$$

kde $\varphi_m(g)$ je ryze reálná funkce. Druhý braket na pravé straně (17.8) vyjádříme z bezčasové Schrödingerovy rovnice (17.3), kterou zderivujeme podle g a skalárně vynásobíme s $|\psi_m(g)\rangle$

$$\underbrace{\langle \psi_m(g) | \hat{H}(g) | \frac{d}{dg} \psi_n(g) \rangle}_{E_m(g) \langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \psi_n(g) \rangle} + \langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \hat{H}(g) | \psi_n(g) \rangle = \frac{dE_n}{dg} \delta_{nm} + E_n(g) \langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \psi_n(g) \rangle.$$

Pro $m \neq n$ odsud plyne

$$\langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \psi_n(g) \rangle = \frac{\langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \hat{H}(g) | \psi_n(g) \rangle}{E_n(g) - E_m(g)}.$$

Rovnici (17.8) pak zapíšeme ve tvaru

$$\dot{c}_m = -i c_m \varphi_m(g) \dot{g} - \dot{g} \sum_{n \neq m} c_n e^{i(\theta_n - \theta_m)} \frac{\langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \hat{H}(g) | \psi_n(g) \rangle}{E_n(g) - E_m(g)}. \quad (17.9)$$

Zatím jsme neuvažovali žádné přiblížení a rovnice (17.9) platí přesně. Nyní použijeme tzv. adiabatickou aproximaci, kdy zanedbáme druhý člen na pravé straně (17.9). To lze udělat, pokud platí

$$\frac{1}{T} \max_{\mathcal{G}} |\dot{g}| \frac{|\langle \psi_m(g) | \frac{d}{dg} \hat{H}(g) | \psi_n(g) \rangle|}{|E_n(g) - E_m(g)|^2} \ll 1.$$

Doba potřebná pro adiabatický přechod z H_0 do $\hat{H}_1$ tak musí být řádově $T \sim \frac{1}{\Delta^2}$, kde Δ je nejmenší spektrální mezera mezi vlastními čísly $\hat{H}(g)$

$$\Delta = \min_{\mathcal{G}, i, j} \Delta_{ij}(g) = \min_{\mathcal{G}, i, j} |E_i(g) - E_j(g)|.$$

V adiabatické aproximaci se rovnice (17.9) zjednoduší na

$$\dot{c}_m = -i c_m \varphi_m(g) \dot{g},$$

a jejím řešením je

$$c_m(t) = c_m(0) \exp \left(-i \int_0^t \varphi_m(g(t')) \dot{g}(t') dt' \right).$$

Pokud je na počátku částice ve stavu $|\psi(0)\rangle = |\psi_n\rangle$, který je vlastní vektor $\hat{H}_0$, pak $c_m(0) = \delta_{mn}$. Při adiabatické změně je tedy částice neustále ve vlastním stavu okamžitého hamiltoniánu $\hat{H}(g(t))$ a platí

$$|\psi(t)\rangle = e^{i\theta_n(t)} e^{i\gamma_n(t)} |\psi_n(g(t))\rangle,$$

kde $\gamma_n(t)$ značí tzv. geometrickou (Berryho) fázi

$$\gamma_n(t) = - \int_0^t \varphi_n(g(t')) \dot{g}(t') dt' = i \int_0^t \langle \psi_n(g(t')) | \frac{d}{dg} \psi_n(g(t')) \rangle \dot{g}(t') dt'.$$

Adiabatickou změnou z hamiltoniánu $\hat{H}_0$ na $\hat{H}_1$ za čas T se částice dostaneme do vlastního stavu $\hat{H}_1$

$$|\psi(T)\rangle = e^{i\theta_n(T)} e^{i\gamma_n(T)} |\phi_n\rangle, \quad (17.10)$$

a získá dynamickou fázi

$$\theta_n(T) = -\frac{1}{\hbar} \int_0^T E_n(g(t)) dt, \quad (17.11)$$

a geometrickou fázi

$$\gamma_n(T) = i \int_0^T \langle \psi_n(g(t)) | \frac{d}{dg} \psi_n(g(t)) \rangle \dot{g}(t) dt = i \int_{\mathcal{G}} \langle \psi_n(g) | \frac{d}{dg} \psi_n(g) \rangle dg = \gamma_n(\mathcal{G}). \quad (17.12)$$

Vidíme, že je určena křivkovým integrálem po křivce $\mathcal{G}$ v prostoru parametrů. Závisí tedy na jeho geometrii - odtud název geometrická fáze. Na rozdíl od dynamické fáze nezávisí na čase T , ale pouze na křivce $\mathcal{G}$.

Náhlá změna hamiltoniánu

Řekněme, že pro $t < 0$ je částice v nějakém vlastním stavu $|\psi_n\rangle$ hamiltoniánu $\hat{H}_1$. Pokud změna hamiltoniánu na $\hat{H}_1$ proběhne nastane v čase $t = 0$ okamžitě, pak se stav částice nezmění

$$|\psi(0)\rangle = |\psi_n\rangle.$$

Pro $t > 0$ to už ale není stacionární stav, a vyvíjí se s časem podle Schrödingerovy rovnice s hamiltoniánem $\hat{H}_1$

$$|\psi(t)\rangle = \sum_m \langle \phi_m | \psi_n \rangle e^{-\frac{i}{\hbar} \mathcal{E}_m t} |\phi_m\rangle.$$

Pravděpodobnost naměření energie $\mathcal{E}_m$ je tedy

$$W_{\psi_n, \mathcal{E}_m} = |\langle \phi_m | \psi_n \rangle|^2.$$

Příklady

Cvičení 50. *Uvažujte částici v nekonečné potenciálové jámě šířky $2a$ v základním stavu*

$$\psi_1(x) = \frac{1}{\sqrt{a}} \sin\left(\frac{\pi}{2} \left(\frac{x}{a} - 1\right)\right).$$

1. *Šířka jámy se pomalu zdvojnásobí za čas T konstantní rychlostí*

$$a(t) = \left(1 + \frac{t}{T}\right) a.$$

Jaká je vlnová funkce a energie částice po této adiabatické změně? Určete dynamickou a geometrickou fázi finálního stavu.

2. *Šířka jámy se náhle zdvojnásobí. Jaké hodnoty energie částice můžeme naměřit a s jakou pravděpodobností?*

Návod: Vlastní funkce hamiltoniánu částice v jámě šířky $2a$ jsou

$$\psi_n(x, a) = \frac{1}{\sqrt{a}} \sin\left(\frac{n\pi}{2} \left(\frac{x}{a} - 1\right)\right),$$

odpovídající energie jsou

$$E_n(a) = \frac{1}{2M} \left(\frac{n\pi\hbar}{2a}\right)^2.$$

1. Při adiabatické změně bude částice v každém okamžiku na základní hladině okamžitého hamiltoniánu

$$\psi(x, t) = e^{i\theta_1(t)} e^{i\gamma_1(t)} \psi_1(x, a(t)) = e^{i\theta_1(t)} e^{i\gamma_1(t)} \frac{1}{\sqrt{a(t)}} \sin\left(\frac{\pi}{2} \left(\frac{x}{a(t)} - 1\right)\right)$$

Na konci tedy bude mít energii

$$E_1(a(T)) = \frac{1}{2M} \left(\frac{\pi \hbar}{4a} \right)^2 = \mathcal{E}_1.$$

a její stav bude

$$\psi(x, T) = e^{i\theta_1(T)} e^{i\gamma_1(T)} \phi_1(x) = e^{i\theta_1(T)} e^{i\gamma_1(T)} \frac{1}{\sqrt{2a}} \sin \left(\frac{\pi}{2} \left(\frac{x}{2a} - 1 \right) \right).$$

Dynamická fáze (17.11) je rovna

$$\theta_1(T) = -\frac{1}{\hbar} \int_0^T \frac{1}{2M} \left(\frac{\pi \hbar}{2a(t)} \right)^2 dt = -\frac{1}{\hbar} \frac{1}{2M} \left(\frac{\pi \hbar}{2a} \right)^2 \int_0^T \left(\frac{1}{1 + \frac{t}{T}} \right)^2 dt = -\frac{E_1 T}{\hbar} \frac{1}{2}.$$

Pro určení geometrické fáze (17.12) spočítáme nejprve

$$\frac{d}{da} \psi_1(x, a) = -\frac{1}{2a^{\frac{3}{2}}} \underbrace{\sin \left(\frac{\pi}{2} \left(\frac{x}{a} - 1 \right) \right)}_{\frac{1}{2a} \psi_1(x, a)} - \frac{x\pi}{2a^{\frac{5}{2}}} \cos \left(\frac{\pi}{2} \left(\frac{x}{a} - 1 \right) \right).$$

Skalární součin s $\psi_1(a)$ je nulový

$$\begin{aligned} (\psi_1(a), \frac{d}{da} \psi_1(a)) &= -\frac{1}{2a} - \frac{\pi}{2a^3} \int_{-a}^a x \underbrace{\sin \left(\frac{\pi}{2} \left(\frac{x}{a} - 1 \right) \right) \cos \left(\frac{\pi}{2} \left(\frac{x}{a} - 1 \right) \right)}_{\frac{1}{2} \sin \left(\pi \left(\frac{x}{a} - 1 \right) \right)} dx \\ &= -\frac{1}{2a} - \frac{\pi}{4a^3} \left[-\frac{a}{\pi} x \cos \left(\pi \left(\frac{x}{a} - 1 \right) \right) - \frac{a^2}{\pi^2} \sin \left(\pi \left(\frac{x}{a} - 1 \right) \right) \right]_{-a}^a \\ &= -\frac{1}{2a} - \frac{\pi}{4a^3} \left(-\frac{2a^2}{\pi} \right) = 0. \end{aligned}$$

Geometrická fáze je v tomto případě nulová

$$\gamma_1(T) = 0.$$

2. Při náhlé změně se vlnová funkce částice nezmění. Vlastní funkce hamiltoniánu pro částici v jámě šířky $4a$ jsou

$$\phi_n(x) = \frac{1}{\sqrt{2a}} \sin \left(\frac{n\pi}{4a} (x - 2a) \right), \quad n \in \mathbb{N},$$

a příslušejí energiím

$$\mathcal{E}_n = \frac{1}{2M} \left(\frac{n\pi \hbar}{4a} \right)^2.$$

Musíme určit pravděpodobnosti přechodu

$$W_{\psi_1 \rightarrow \phi_n} = |(\phi_n, \psi_1)|^2 = \frac{1}{2a^2} \left(\int_{-a}^a \sin\left(\frac{n\pi}{4a}(x-2a)\right) \sin\left(\frac{\pi}{2a}(x-a)\right) dx \right)^2.$$

Pro ilustraci jsou vlnové funkce ψ_1 a ϕ_n , $n = 1, 2, 3$, znázorněny na obrázku 17.1. Vlnové funkce s lichým n jsou sudé, vlnové funkce se sudým n liché. Základní stav ψ_1 tak může přejít pouze do stavů ϕ_n s n lichým, tj. můžeme naměřit pouze některou z energií $\mathcal{E}_{2k+1}$. Skalární součin ψ_1 a ϕ_{2k+1} lze vyjádřit ve tvaru

$$(\phi_{2k+1}, \psi_1) = -\frac{8 \left(\cos \frac{k\pi}{2} + \sin \frac{k\pi}{2} \right)}{(2k+3)(2k-1)\pi}.$$

Pravděpodobnost naměření energie $\mathcal{E}_{2k+1}$ je potom

$$W_{\psi_1 \rightarrow \phi_{2k+1}} = \frac{64}{(2k+3)^2(2k-1)^2\pi^2}.$$

Pravděpodobnost rychle klesá s rostoucím k , pro první tři hladiny dostaneme

$$\begin{aligned} W_{\psi_1 \rightarrow \phi_1} &= \frac{64}{9\pi^2} \approx 0.72, \\ W_{\psi_1 \rightarrow \phi_3} &= \frac{64}{25\pi^2} \approx 0.26, \\ W_{\psi_1 \rightarrow \phi_5} &= \frac{64}{441\pi^2} \approx 0.015. \end{aligned}$$

Cvičení 51. Uvažujte částici se spinem $\frac{1}{2}$ v pomalu rotujícím magnetickém poli

$$\vec{B}_1(t) = B_1 \vec{n}(t) = B_1 (\sin \theta \cos \omega t, -\sin \theta \sin \omega t, \cos \theta),$$

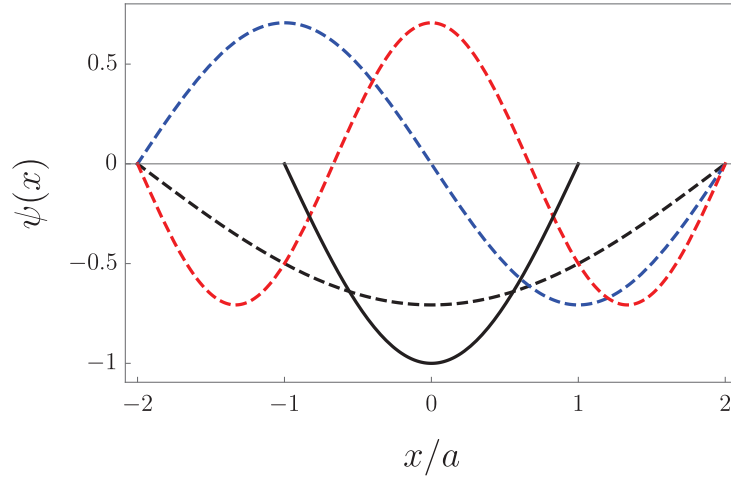
a hamiltoniánem

$$\begin{aligned} \hat{H}(\vec{n}(t)) &= -\hat{\vec{\mu}} \cdot \vec{B}_1(t) = -\omega_1 \vec{n}(t) \cdot \hat{\vec{S}} = -\omega_1 \hat{S}_{\vec{n}(t)} \\ &\equiv -\frac{\hbar\omega_1}{2} \begin{pmatrix} \cos \theta & \sin \theta e^{i\omega t} \\ \sin \theta e^{-i\omega t} & -\cos \theta \end{pmatrix}, \quad \omega_1 = \frac{\mu B_1}{\hbar}. \end{aligned}$$

V čase $t = 0$ je částice ve vlastním stavu $\hat{H}(\vec{n}(0))$ s energií $E_+ = -\frac{\hbar\omega_1}{2}$. Určete dynamickou a geometrickou fázi za dobu jedné periody magnetického pole $\vec{B}_1(t)$, tj. $T = \frac{2\pi}{\omega}$. Porovnejte výsledek získaný v rámci adiabatické aproximace s přesným postupem z kapitoly 15.

Návod: V adiabatické aproximaci bude částice neustále ve vlastním stavu okamžitého hamiltoniánu $\hat{H}(\vec{n}(t))$. Vlastní čísla $\hat{H}(\vec{n}(t))$ jsou na čase nezávislá

$$E_{\pm}(\vec{n}(t)) = \mp \frac{\hbar\omega_1}{2}.$$

Obrázek 17.1: Porovnání vlnové funkce základního stavu $\psi_1(x)$ jámy šířky $2a$ (černá čára) a prvních tří stavů $\psi_n(x)$ jámy šířky $4a$ (čárkované čáry, černá - $n = 1$, modrá - $n = 2$, červená - $n = 3$). Stavů s lichým n jsou sudé funkce, se sudým n liché funkce.

Vlastní stavy $|\psi_{\pm}(\vec{n}(t))\rangle$ odpovídají kladné a záporné projekci spinu do směru $\vec{n}(t)$

$$|\psi_+(\vec{n}(t))\rangle = \begin{pmatrix} \cos \frac{\theta}{2} \\ e^{-i\omega t} \sin \frac{\theta}{2} \end{pmatrix}, \quad |\psi_-(\vec{n}(t))\rangle = \begin{pmatrix} -\sin \frac{\theta}{2} \\ e^{-i\omega t} \cos \frac{\theta}{2} \end{pmatrix}.$$

Počáteční stav odpovídá kladné projekci spinu do směru $\vec{n}(0)$, tj.

$$|\psi(0)\rangle = |\psi_+(\vec{n}(0))\rangle = \begin{pmatrix} \cos \frac{\theta}{2} \\ \sin \frac{\theta}{2} \end{pmatrix}.$$

Za jednu periodu $T = \frac{2\pi}{\omega}$ magnetického pole $\vec{B}_1$ se v adiabatické aproximaci (17.10) částice dostane do stavu

$$|\psi(T)\rangle = e^{i\theta_+(T)} e^{i\gamma_+(T)} |\psi_+(\vec{n}(T))\rangle = e^{i\theta_+(T)} e^{i\gamma_+(T)} |\psi_+(\vec{n}(0))\rangle.$$

Dynamická fáze (17.11) za jednu periodu je

$$\theta_+(T) = -\frac{1}{\hbar} \int_0^T E_+(\vec{n}(t)) dt = \frac{\omega_1 T}{2} = \pi \frac{\omega_1}{\omega}. \quad (17.13)$$

Pro výpočet geometrické fáze (17.12) nejprve určíme skalární součin

$$i\langle \psi_+(\vec{n}(t)) | \frac{d}{dt} \psi_+(\vec{n}(t)) \rangle = i \begin{pmatrix} \cos \frac{\theta}{2} \\ e^{i\omega t} \sin \frac{\theta}{2} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ -i\omega e^{-i\omega t} \sin \frac{\theta}{2} \end{pmatrix} = \omega \sin^2 \frac{\theta}{2} = \frac{\omega}{2} (1 - \cos \theta).$$

Geometrická fáze je potom rovna

$$\gamma_+(t) = i \int_0^T \langle \psi_+(\vec{n}(t)) | \frac{d}{dt} \psi_+(\vec{n}(t)) \rangle dt = \frac{\omega}{2} (1 - \cos \theta) \frac{2\pi}{\omega} = \pi(1 - \cos \theta).$$

Vidíme, že na rozdíl od dynamické fáze výsledek nezávisí na čase (ve vztahu není T ani ω).

Ke stejnému výsledku se můžeme dopracovat o něco složitější cestou s použitím křivkového integrálu přímo bez parametrizace křivky časem. Prostor parametrů hamiltoniánu $\hat{H}(\vec{n})$ je jednotková koule, tj. prostorové úhly θ a φ jednotkového vektoru $\vec{n} = (\sin \theta \cos \varphi, \sin \theta \sin \varphi, \cos \theta)$. Vlastní stav $\hat{H}(\vec{n})$ s energií $E_+(\vec{n}) = -\frac{\hbar\omega_1}{2}$ má kladnou projekci spinu do směru $\vec{n}$, tj.

$$|\psi_+(\vec{n})\rangle = \begin{pmatrix} \cos \frac{\theta}{2} \\ e^{i\varphi} \sin \frac{\theta}{2} \end{pmatrix}.$$

Při výpočtu geometrické fáze pak ve vztahu (17.12) musíme nahradit

$$\begin{aligned} \frac{d}{dg} &\longrightarrow \vec{\nabla}_{\vec{n}} = \vec{\theta} \frac{\partial}{\partial \theta} + \vec{\varphi} \frac{1}{\sin \theta} \frac{\partial}{\partial \varphi}, \\ dg &\longrightarrow d\vec{n} = \vec{\theta} d\theta + \vec{\varphi} \sin \theta d\varphi, \end{aligned}$$

kde $\vec{\theta}$ a $\vec{\varphi}$ jsou jednotkové vektory ve směru θ a φ . Geometrická fáze po křivce $\mathcal{G}$ je potom

$$\gamma_+(\mathcal{G}) = i \int_{\mathcal{G}} \langle \psi_+(\vec{n}) | \vec{\nabla}_{\vec{n}} | \psi_+(\vec{n}) \rangle \cdot d\vec{n}.$$

Určíme nejprve braket v integrandu

$$\begin{aligned} \langle \psi_+(\vec{n}) | \vec{\nabla}_{\vec{n}} | \psi_+(\vec{n}) \rangle &= \begin{pmatrix} \cos \frac{\theta}{2} \\ e^{-i\varphi} \sin \frac{\theta}{2} \end{pmatrix} \left[\frac{1}{2} \vec{\theta} \begin{pmatrix} -\sin \frac{\theta}{2} \\ e^{i\varphi} \cos \frac{\theta}{2} \end{pmatrix} + \vec{\varphi} \frac{1}{\sin \theta} \begin{pmatrix} 0 \\ ie^{i\varphi} \sin \frac{\theta}{2} \end{pmatrix} \right] \\ &= i \frac{\sin^2 \frac{\theta}{2}}{\sin \theta} \vec{\varphi}. \end{aligned}$$

Celý integrand je potom

$$i \langle \psi_+(\vec{n}) | \vec{\nabla}_{\vec{n}} | \psi_+(\vec{n}) \rangle \cdot d\vec{n} = -\sin^2 \frac{\theta}{2} d\varphi = -\frac{1}{2} (1 - \cos \theta) d\varphi.$$

V našem konkrétním případě $\vec{n}(t)$ odpovídá $\theta = \text{konst.}$ a $\varphi(t) = -\omega t$, $t \in \langle 0, \frac{2\pi}{\omega} \rangle$, tj. $\mathcal{G}$ je uzavřená křivka na jednotkové kouli (kružnice) orientovaná proti směru hodinových ručiček. Geometrická fáze je potom

$$\gamma_+(\mathcal{G}) = - \oint_{\mathcal{G}} \frac{1}{2} (1 - \cos \theta) d\varphi = \pi(1 - \cos \theta),$$

což je stejný výsledek jaký jsme obdrželi při parametrizaci křivky pomocí času. Výsledek lze interpretovat tak, že geometrická fáze odpovídá polovině prostorového úhlu vymezeného uzavřenou křivkou $\mathcal{G}$

$$\gamma_+(\mathcal{G}) = \frac{1}{2}\Omega(\mathcal{G}).$$

Přejděme k porovnání s přesným výpočtem - evoluční operátor pro tento systém jsme určili v (15.7), kde položíme B_0 , tj. $\omega_0 = 0$ a $\Delta = \omega$. Přesný stav částice po čase $T = \frac{2\pi}{\omega}$ bude

$$|\psi(T)\rangle = \begin{pmatrix} -\cos \frac{\theta}{2} \left(\cos \left(\frac{\Omega}{\omega} \pi \right) + i \frac{\omega_1 - \omega}{\Omega} \sin \left(\frac{\Omega}{\omega} \pi \right) \right) \\ -\sin \frac{\theta}{2} \left(\cos \left(\frac{\Omega}{\omega} \pi \right) + i \frac{\omega_1 + \omega}{\Omega} \sin \left(\frac{\Omega}{\omega} \pi \right) \right) \end{pmatrix}, \quad (17.14)$$

kde Ω je Rabiho frekvence (15.4)

$$\Omega = \sqrt{\omega_1^2 - 2\omega_1\omega \cos \theta + \omega^2}. \quad (17.15)$$

Pro porovnání s adiabatickou aproximací musíme předpokládat, že $\omega_1 \gg \omega$. Pak přibližně platí

$$\frac{\omega_1 \pm \omega}{\Omega} \approx 1.$$

Přesný stav (17.14) pak můžeme aproximovat pomocí

$$|\psi(T)\rangle \approx -e^{i\frac{\Omega}{\omega}\pi} \begin{pmatrix} \cos \frac{\theta}{2} \\ \sin \frac{\theta}{2} \end{pmatrix} = \exp \left(i\pi \left(1 + \frac{\Omega}{\omega} \right) \right) |\psi_+(\vec{n}(0))\rangle, \quad (17.16)$$

kde jsme použili $e^{i\pi} = -1$. Rabiho frekvenci (17.15) lze aproximovat

$$\Omega = \omega_1 \sqrt{1 - 2\frac{\omega}{\omega_1} \cos \theta + \left(\frac{\omega}{\omega_1} \right)^2} \approx \omega_1 \left(1 - \frac{\omega}{\omega_1} \cos \theta \right).$$

V tomto přiblížení je celková fáze stavu (17.16) rovna součtu dynamické a geometrické fáze

$$\pi \left(1 + \frac{\Omega}{\omega} \right) \approx \pi \left(1 + \frac{\omega_1}{\omega} - \cos \theta \right) = \underbrace{\pi \frac{\omega_1}{\omega}}_{\theta_+(T)} + \underbrace{\pi (1 - \cos \theta)}_{\gamma_+(T)}.$$

Cvičení 52. Uvažujte lineární harmonický oscilátor s hamiltoniánem

$$\hat{H}_0 = \frac{\hat{P}^2}{2M} + \frac{1}{2}M\omega^2 \hat{X}^2 = -\frac{\hbar^2}{2M} \frac{d^2}{dx^2} + \frac{1}{2}M\omega^2 x^2,$$

a vlastními funkcemi

$$\psi_n(x) = \left(\frac{\kappa^2}{\pi} \right)^{\frac{1}{4}} \frac{1}{\sqrt{n!2^n}} H_n(\kappa x) e^{-\frac{1}{2}\kappa^2 x^2}, \quad \kappa = \sqrt{\frac{M\omega}{\hbar}}. \quad (17.17)$$

LHO je v základním (vakuovém) stavu

$$\psi_0(x) = \left(\frac{\kappa^2}{\pi}\right)^2 e^{-\frac{1}{2}\kappa^2 x^2}. \quad (17.18)$$

V čase $t = 0$ dojde k náhlé změně potenciálu:

1. Náhle přesuneme střed potenciálové jámy z $x_0 = 0$ do $x_0 = -\frac{\sqrt{2}\alpha}{\kappa}$ a současně snížíme potenciál o $\alpha^2\hbar\omega$. Jaké je pravděpodobnostní rozdělení energií nového hamiltoniánu $\hat{H}_1$ ve stavu (17.18)?
2. Náhle změníme frekvenci oscilátoru na $\omega' = \frac{\omega}{s}$, $s > 0$. Vyjádřete střední kvadratické odchylky polohy a hybnosti vakuového stavu původního LHO (17.18) pomocí s a $\kappa' = \frac{1}{\sqrt{s}}\kappa$, a porovnejte je se středními hodnotami vakuového stavu nového hamiltoniánu.

Návod:

1. Hamiltonián po změně je

$$\hat{H}_1 = -\frac{\hbar^2}{2M} \frac{d^2}{dx^2} + \frac{1}{2}M\omega^2 \left(x + \frac{\sqrt{2}\alpha}{\kappa}\right)^2 - \alpha^2\hbar\omega.$$

Označíme $y = x + \frac{\sqrt{2}\alpha}{\kappa}$, hamiltonián v nové proměnné je pak shodný s hamiltoniánem LHO s energií posunutou o konstantu

$$\hat{H}_1 = -\frac{\hbar^2}{2M} \frac{d^2}{dy^2} + \frac{1}{2}M\omega^2 y^2 - \alpha^2\hbar\omega.$$

Energie nového hamiltoniánu jsou tedy

$$\mathcal{E}_n = \left(n + \frac{1}{2} - \alpha^2\right) \hbar\omega.$$

Příslušné vlastní funkce ϕ_n jsou stejné jako pro LHO (17.17), tj. $\phi_n(y) = \psi_n(y)$. Převedený do nové proměnné je vakuový stav původního LHO (17.18) roven

$$\psi_0(x) = \psi_0 \left(y - \frac{\sqrt{2}\alpha}{\kappa}\right) = \left(\frac{\kappa^2}{\pi}\right)^2 e^{-\frac{1}{2}\kappa^2(y-\sqrt{2}\alpha)^2} \equiv \rho_\alpha(y).$$

Je tedy shodný s koherentním stavem nového LHO s amplitudou $\alpha \in \mathbb{R}$, pro který rozdělení energií známe

$$W_{\alpha,n} = |(\phi_n, \rho_\alpha)|^2 = \frac{\alpha^{2n}}{n!} e^{-\alpha^2}.$$

Koherentní stavy nového LHO lze tedy chápat jako posunutý vakuový stav původního LHO.

2. Nový hamiltonián je LHO s jinou frekvencí ω'

$$\hat{H}_1 = -\frac{\hbar^2}{2M} \frac{d^2}{dx^2} + \frac{1}{2} M \omega'^2 x^2$$

Jeho vlastní funkce ϕ_n jsou stejné jako pro původní LHO (17.17), kde nahradíme

$$\kappa \longrightarrow \kappa' = \frac{1}{\sqrt{s}} \kappa.$$

Vakuový stav původního LHO (17.18) zapsaný pomocí κ' je

$$\psi_0(x) = \left(\frac{s\kappa'^2}{\pi} \right)^{\frac{1}{4}} e^{-\frac{s}{2}\kappa'^2 x^2} \equiv \beta_s(x),$$

pro $s \neq 1$ se nejedná o vlastní vektor nového $\hat{H}_1$. Hustota pravděpodobnosti nalezení oscilátoru v bodě x má tvar Gaussova rozdělení

$$|\beta_s(x)|^2 = \left(\frac{s\kappa'^2}{\pi} \right)^{\frac{1}{2}} e^{-s\kappa'^2 x^2}.$$

Střední kvadratická odchylka polohy je tedy

$$\Delta x = \frac{1}{\sqrt{2s\kappa'}}.$$

Funkce $\beta_s(x)$ je reálná, takže střední hodnota hybnosti je nulová. Pro varianci hybnosti pak platí

$$\begin{aligned} (\Delta p)^2 &= \langle \hat{P}^2 \rangle_{\beta_s} = \left(\hat{P} \beta_s, \hat{P} \beta_s \right) = \hbar^2 s^2 \kappa'^2 \int_{\mathbb{R}} x^2 |\beta_s(x)|^2 \\ &= \hbar^2 s^2 \kappa'^2 \left(\frac{s\kappa'^2}{\pi} \right)^{\frac{1}{2}} \left(\frac{\pi}{s\kappa'^2} \right)^{\frac{1}{2}} \frac{1}{2s\kappa'^2} = \frac{s\kappa'^2 \hbar^2}{2}. \end{aligned}$$

Střední kvadratická odchylka hybnosti je tedy

$$\Delta p = \sqrt{\frac{s}{2}} \kappa' \hbar.$$

Stav β_s samozřejmě minimalizuje Heisenbergovy relace neurčitosti (je to základní stav původního LHO, což je současně i koherentní stav)

$$\Delta x \Delta p = \frac{\hbar}{2}.$$

Vakuový stav ϕ_0 nového LHO odpovídá $s = 1$, takže jeho střední kvadratické odchylky polohy a hybnosti jsou

$$\Delta x = \frac{1}{\sqrt{2\kappa'}}, \quad \Delta p = \frac{\kappa' \hbar}{\sqrt{2}}$$

Je tedy vidět, že pro $s > 1$ má β_s menší neurčitost v poloze a současně větší neurčitost v hybnosti, než vakuový stav ϕ_0 . Pro $s < 1$ se naopak v porovnání s ϕ_0 zmenší neurčitost v hybnosti na úkor zvětšení neurčitosti v poloze. β_s lze chápat jako tzv. stlačený vakuový stav ϕ_0 . Kombinací posunutí středu potenciálu, snížení potenciálu (viz. bod 1) a změny frekvence oscilátoru bychom z vakuového stavu původního LHO připravili tzv. stlačený koherentní stav nového LHO.